

LUDWIG UHLAND EN DE STUDIE VAN ONZE OUDE VOLKSLIEDEREN

DOOR

Dr. K. DELEU
lid der Maatschappij

De mogelijkheid dat het levensbeeld van de dichter, filoloog en politicus, Ludwig Uhland, nu nog grondig of ook maar merklijk zou veranderen, blijft vrijwel uitgesloten. Een beknopt onderzoek naar zijn betekenis voor ons kan evenwel dit levensbeeld hier en daar scherper omlijnen, en wil tevens een dankbare hulde zijn aan de weleer zo gevierde als bescheiden dichter, aan een pionier op het gebied van onze wetenschappelijke literatuurstudie.

Bij de dood van Ludwig Uhland in 1862, schreef niemand minder dan Friedrich Hebbel: « Uhland ist gestorben. Der einzige Dichter von dem ich ganz gewisz weisz dasz er auf die Nachwelt kommt, nicht als Name, sondern als fortwirkende, lebendige Persönlichkeit ». Het historisch recuul van bijna een eeuw laat ons toe dergelijk oordeel, waarin de onmiskenbaar profetische toon van een ontroerd dichter naklinkt, nu eens zakelijk te ontleden en aan de werkelijkheid te toetsen. Uhland is inderdaad « auf die Nachwelt », d.i. tot ons gekomen, doch verder dringt Hebbels mening zich niet zo onmiddellijk aan ons op; integendeel, ze bevreedt ons eerder. Iedereen kent immers wel de dichter van naam, ofschoon deze maar weinigen dadelijk als « fortwirkende, lebendige Persönlichkeit » voor de geest oprijst. Dit is wel enigszins begrijpelijk, want de naam van een dichter bewaren onze uitvoerige literatuurgeschiedenissen met eerbied, en in anthologieën winnen gedichten vaak met de tijd, de bekoorlijkheid van het vertrouwde of van de antiquiteit, terwijl wetenschappelijk werk maar al te gemakkelijk en vooral veel te vlug als verouderd bestempeld wordt. Zo lijkt ons nu ook Uhlands lot bezegeld: gun hem zijn plaats in de Duitse literatuurgeschiedenis, lees nog dit en dat gedicht van hem, doch verwijs niet langer naar zijn vrij verouderd, — althans overal verouderd genoemd — wetenschappelijk œuvre. De dichter zelf nochtans, ofschoon herhaaldelijk om zijn grote bescheidenheid geprezen, heeft uitdrukkelijk gewenst, dat over hem niemand zou handelen, die niet ook zijn filologisch werk kende. Men treft dan

ook Uhlands naam naast die van zoveel verdienstelijke, Duitse taalgeleerden, die onze Nederlandse literatuurgeschiedenis dankbaar vermeldt.

Werpen wij nogmaals, doch van uit een andere hoek nu, een vluchtige blik op Uhlands pogingen, om onze oude volksliederen bij zijn wetenschappelijk onderzoek te betrekken¹. Stippen we verder een paar merkwaardige gevallen aan, van zijn diepgaande invloed op de studie van onze oudste lyriek. Misschien mogen we dan tot besluit een antwoord wagen op de vraag, of Uhland in dat verband, nog als «eine fortwirkende, lebendige Persönlichkeit» kan beschouwd worden.

Van Uhlands intense belangstelling voor Middel nederlandse liederen vinden we de eerste sporen in zijn vier lijvige bundels brieven, door J. Hartmann uitgegeven². Niet zelden geeft de dichter hier de indruk alledaagse correspondentie eerder verwaarloosd te hebben. Doch geheel anders wanneer het zijn wetenschappelijke briefwisseling betreft, wanneer het er bijvoorbeeld om gaat bouwstoffen te verzamelen voor zijn «Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder» (1844), of voor de daarop volgende commentaar in zijn geleerde «Abhandlung über die deutschen Volkslieder» (1865-1873). «Daarvoor had de dichter alle moeite en kosten over; daarvoor ondernam hij lange reizen, en schreef, — wat hij anders niet grif deed — lange brieven»³.

Helemaal in het spoor van zijn vriend Jakob Grimm, die reeds in 1811 bij H.W. Tydeman⁴, en later bij J.F. Willems⁵ op informatie was getrokken, richtte Uhland in 1835 zijn blik naar onze gewesten. Het eerst kwam hij door bemiddeling van zijn vriend Gustav Schwab, bij hun beider landgenoot en kunstbroeder Ferdinand Freiligrath terecht⁶. Deze verbleef sedert 1832 te Amsterdam, waar hij als bankbediende werkzaam was. Een zevental brieven lichten ons nauwkeurig in omtrent Uhlands streven, ook omtrent de aard en de omvang van de hulp hem hierbij door Freiligrath geboden⁷. Uhland apprecieerde de vlijt en de be-

(1) Hieraan werd reeds enige aandacht besteed in onze bijdrage: «L. Uhland te gast in Vlaanderen»; zie «Wetenschappelijke Tijdingen», jg. 1957, 4.

(2) J. HARTMANN, *Uhlands Briefwechsel*, Stuttgart u. Berlin, 1911-1916. Met de afkorting Br. wordt verder in dit artikel steeds naar deze uitgave verwezen.

(3) B. VAN MEURS, *Uhland's leven en vertalingen uit zijn dichtbundel*, Nijmegen, 1877, pag. 48.

(4) H. KERN, *Over Jacob Grimm en zijn invloed op de ontwikkeling der Nederlandse taalwetenschap*, Gent, Siffer, 1902.

(5) Brieven van J. Grimm aan J.F. Willems vindt men op de unv. bibl. te Gent onder nr. G. 15771 (12); Ze werden door W. de Vreese uitgegeven in de «Festgabe zum 60. Geburtstage v. H. Degering», Leipzig, 1926.

(6) D. MENSCHENFREUND, *Ferdinand Freiligrath, ein politischer Dichter des 19. Jahrhunderts*, Dijon, 1935.

(7) Br. Bd. III, nrs. 1643, 1644, 1653, 1663.

kwaamheid waarmede hem de uitgeweken dichter tegemoetkwam. Duidelijk blijkt uit deze correspondentie, hoe goed Uhland op de hoogte was van de destijds verschenen uitgaven van of omtrent onze Middelnederlandse letterkunde. Hij geeft er niet zelden blijk van een voor die tijd verbazend strenge, wetenschappelijke discipline. Zo is het opvallend hoezeer hij Freiligraths marginaliën in de opgestuurde boekjes weet te waarderen. En werkelijk alles aanvaardt hij met dankbaarheid, want: « auch der geringere Fund gewinnt an Bedeutung wenn er einen grözern Zusammenhang ergänzen hilft »⁸.

Toen Freiligrath reeds in december van het volgend jaar (1836) Holland moest verlaten, drukte hij er zijn spijt over uit Uhland niet beter te hebben kunnen helpen. Kort daarna echter ging de Duitse geleerde ook in Vlaanderen contact zoeken. Over zijn oponthoud in Vlaanderen en zijn correspondentie met J.W. Wolf e.a. kan men in een reeds vermelde bijdrage meer gegevens vinden¹. Onmiskenbaar blijkt die reis niets anders te zijn geweest dan een harde speurtocht, waarop de filoloog Uhland onverdroten zocht naar het « zerblätterte Liederbuch altdeutschen Volksgesanges ». Kon Vlaanderen hem toen slechts een snipper van dat denkbeeldige boek meegeven, d.w.z. een stelletje mooie beloften en verder vrijwel niets, in Duitsland zelf had de vorser meer succes. Men raadplege slechts zijn correspondentie. Zo kreeg hij reeds in 1842 het uiterst zeldzaam Antwerps Liederboek van 1544 uit de bibliotheek te Wolfenbüttel voor de duur van vier maanden ontleend. Aldus kon Uhland reeds in 1844-'45 een interessante keus uit het A.L. aan het licht brengen, tien jaar vóór de volledige heruitgave door Hoffmann von Fallersleben in 1855. Wel had « de Columbus van onze middeleeuwse literatuur » als student het A.L. reeds in 1821 ontdekt, doch hij kon eerst twaalf jaar later een zevental liederen hieruit in het tweede deel zijner « Horae Belgicae » opnemen⁹. Deze publicatie, voor zover ze het A.L. betreft, verbleekt bij die van dertig liederen, die Uhland veel vrijer in zijn keuze, in de « Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder » ten beste kon geven.

Niet lang duurde het, of deze publicatie vond weerklank bij ons. Met de « Oude Vlaemsche Lieder », postuum werk van J.F. Willems, zou de navolging van Uhlands tekstuutgave voor goed beginnen. Maar zou het wel veel om het lijf hebben, hier ettelijke uitgaven van oude liederen op te sommen, en daarbij telkens te wijzen op de talrijke aanhalingen uit en verwijzingen

(8) Br. i.d. 10-8-1835.

(9) Br. III, nr. 1899; vgl. ook J. KOEPP, *Untersuchungen über das Antw. Liederbuch vom Jahre 1544*.

naar Uhlands werk? We zijn overtuigd, dat het beslist leerrijker moest worden, Uhlands verstrekkende invloed na te gaan op Kalffs lijvige dissertatie « Het Lied in de Middeleeuwen », omdat dit een basiswerk is, dat nog steeds geen uitgever of commentator van oude liederen straffeloos kan ongelezen laten. Wel zal niemand, die met de studie van ons Middelnederlands lied vertrouwd geraakte, eraan denken de waarde van Kalffs werk te minimaliseren. En toch durven wij de mening uitspreken, dat de jonge doctorandus er de Duitse geleerde vaak op de voet heeft gevolgd. Niet overdreven is het te beweren, dat Kalff in zijn vierde hoofdstuk niet veel meer doet dan Uhlands gegevens en opvattingen over leugen- wens-, en raadselliedereren toetsen aan Nederlandse teksten. Een geringe verdienste is dit niet; was het vooral niet anno 1883! Maar na deze stoute beweringen, wil dit hoofdstuk naast het derde kapittel van de « Abhandlung » gelezen worden. Alleszins dient erop gewezen, dat hier de navolging het treffendst is, en onze confrontatie geenszins mag laten veronderstellen, dat Kalffs werk in zijn geheel, op grond van al te bedenkelijke navolging in dit hoofdstuk mag beoordeeld worden. Het « ab uno disce omnes » past hier zeker niet voor alle hoofdstukken. De verdienstelijke literatuurhistoricus vermeldt ook meestal nauwkeurig zijn bron: Uhlands « Liedersammlung » of veel vaker nog de « Abhandlung »¹⁰.

Daar Kalff eerst bij het vermelden van het « Traugemundslid » uitdrukkelijk naar de « Abhandlung » verwijst voor de verklaring van die naam, en naar Uhlands « Liedersammlung » voor de tekst van dit stuk, kon men licht geneigd zijn te denken, dat verder alleen naar de Duitser moest verwezen worden, om op zijn gezag de vermoedelijk hoge ouderdom van dit lied aan te tonen. Doch eigenlijk komt heel de inleiding tot dit hoofdstuk uit de « Abhandlung », waar Uhland met zijn gewone, dichtelijke zeggingskracht de ontstaanswijze van deze liederen schetst. Men vergelijk U. 401 vv. en K. 480.

Kalff blijft bij dit Duitse lied, om naar Uhlands voorbeeld te wijzen op verwantschap tussen « Meister Traugemund » en « Meister Irregang », ook « ein Tausendkünstler » (U.) of « duizendkunstenaar » (K.); dit alles om te besluiten: « behoort ook de Middelnederlandse Buskenblazer tot de maagschap van Meester Irregang? ». Men vergelijk U. 413/415 en K. 481/482.

Verder zal nu Kalff niet veel meer doen, dan gegevens aan

(10) Daar het standaardwerk « *Uhlands Schriften zur Geschichte der Dichtung und Sage* », uitgegeven door Holland, Keller u. Pfeiffer (1865-1873) in onze bibliotheken ontbreekt, wordt hier steeds verwezen naar « *Uhlands Werke* », III, uitgegeven door A. Silbermann, Berlin, s.d.

de « Abhandlung » ontlenen en telkens weer sporen van aldaar behandelde liederen ook in onze literatuur aanwijzen. Inderdaad, bladzijde na bladzijde wordt nu Uhland geciteerd, en steeds vindt Kalff verwante Middelnederlandse liederen. Zeer dikwijls is het de Duitse geleerde, die de voorbeelden in onze letterkunde aantoot.

Uhland wijst op levendig natuurgevoel in veel Duitse raadsliederen: een bewijs voor hun hoge ouderdom (U. 407). Kalff vindt ook daarvan voorbeelden bij ons (K. 482-483).

Handelend over een gedicht uit Karel van Manders « Gulden Harpe », meent Kalff in het aldaar gebruikte « beeld van een vogel zonder vleugels, die toch vliegt » (K. 484), dezelfde overhelling tot de natuurmythen, het zich aansluiten bij de Oudnoorse raadsliederen te mogen zien, waarvan Uhland in zijn « Abhandlung » (U. 407) gewag maakt.

Op de blzz. 484/485 bij Kalff wordt geresumeerd wat de Duitse geleerde zegt over liederen « von unmöglichen Dingen ». Daar Kalff geen Nederlandse voorbeelden bij de hand heeft, citeert hij er een paar uit Uhlands verzameling en legt dan een bekentenis af, waarbij we even blijven stilstaan: « Ook in het Nederduits bestond dit lied, en zeker zal het te onzent bekend zijn geweest. In een volksliederboekje van het eind (misschien het midden) der 18e eeuw las ik vroeger dergelijk lied. Ongelukkig sloeg ik er toen nog geen acht op, bewaarde de titel van het liederboek niet en verzuimde ook het lied, dat mij toen onbetekenend voorkwam, over te schrijven. Ik herinner mij alleen, dat ook in dat lied twee personen voorkwamen, die elkaar onmogelijke opdrachten gaven, bv. een molensteen in de zoute zee te laten drijven ». Vergelijken we deze bekentenis met een andere op blz. 299! Sprekende over de zinnebeeldige strijd tussen zomer en winter, verwijst Kalff weer naar Uhland, en stipt hierbij aan: « voorkomende in het Haagsche Hs., nr. 721. Ik had het stuk daar niet opgemerkt en citeer daarom Uhland ». Het is dus meer dan eens Uhlands werk, dat onze literatuurhistoricus heeft leren zien, wat voor de studie van onze oude liederen interessant is. Deze overweging stemt tot nadenken, vooral als men zich herinnert, dat de « Abhandlung » nooit werd voltooid. Het blijft dus een open vraag of Kalff niet veel liederen onbeduidend vond, eenvoudig omdat Uhland die nog niet had behandeld.

Voor de overgang van het ene soort liederen naar een ander weet Uhland steeds zo treffend aan te duiden. Kalff heeft ook hier van hem geleerd. « Lieder en waarin onmogelijke dingen worden verhaald, en bepaalde leugenliederen zijn slechts eene spanne van elkaar verwijderd »; aldus K. pag. 486. Al wordt

hierbij niet naar Uhland verwezen, toch staan volgende regels in de Abhandlung: « Die Volksdichtung setzt ihren Weg durch das Unglaubliche weiter fort, und gefällt sich, wozu schon angelungen ist, in förmlichen Lügenliedern » (U. 440).

Op blz. 487 geeft Kalff Uhland gelijk waar deze beweert: « So wenig eine Lüge ein Gedicht ist, so geringen Anspruch haben die Lügenmären als solche auf poetische Geltung ». Een Nederlands lied bevestigt dan wat de Duitse geleerde schreef over « het aankondigen, dat alles wat verteld wordt gelogen, of integendeel zuivere waarheid is ». Op bladzijde 488 geeft Kalff enkele verwijzingen naar Nederlandse leugenliederen.

Uhland licht ons verder in over het Schlaraffenland, het Wonderland van Kurrelmurre, dat bij ons Luilekkerland heet. Men vergelijkte K. 489/490, waar ook een Nederlands lied geciteerd wordt.

't Kon niet anders of Kalff moest die volstreckte afhankelijkheid op de duur vervelend vinden. Hoe graag wilde hij zich, voor één sprongetje maar, eens losrukken van zijn wijze gids. Hij deed het ook; echter een beetje al te kwajongensachtig! Want er steekt ongetwijfeld ondeugende opzet in volgende, door onvolledigheid gebrekkige aanhaling uit de « Abhandlung ». Kalff beweert het volgende: « Uhland ziet in deze en dergelijke liederen¹¹ de bedoeling, dat zij «*offen oder versteckt, der menschlichen Trägheit und Lüsternheit spotten*»». Voor de liederen over landen als dat van Kurrelmurre, Schlaraffenland, het land van Cocagne en Luilekkerland moge dit waar zijn, maar men moet zich m.i. hoeden iets te willen zien in de meeste overige leugenliederen. Men moge in aanmerking nemen, dat het volk ook wel eens onzin heeft willen dichten. En waarom zou die overvloeiende levenslust zich niet eens hebben geuit in onzin? » Tot zover Kalff's averechtse kritiek. Deze aanhaling uit Uhlands « Abhandlung » slaat echter helemaal niet op alle of zelfs maar op de meeste leugenliederen. Zeer duidelijk zegt de Duitser: « Wenn nämlich die Lieder und Erzählungen, *in wechen das Schlaraffenland verherrlicht wird*, offen oder versteckt der menschlichen Lüsternheit spotten... ». Uhland zegt dus niets meer dan Kalff. En waar Uhland spreekt over leugenliederen in het algemeen, — « deze en dergelijke liederen! » — over die *gewilde* onzin, doet hij dat veel leerzamer en schoner dat zijn discipel, die hem ook hier vrij mat, en stilzwijgend vertaalde. Luister maar: « Vielmehr verkündigt sich in den Wettlügen und Preislügen, in den Versicherungen dasz alles erlogen, halb erlogen,

(11) Door ons gecursiveerd.

verkeert, seltsam, lächerlich oder auch, dasz es nicht erlogen sei, eine Absichtlichkeit, welche dem freien Spiele der Phantasie ungemäs, um so sicherer zu abgeschmackten, erzwungenen und überlustigen Einfällen führt. Für dieses absichtliche Lügendichten haben sich auch einzelne, bestimmtere Zwecke satirischer und spielmännischer Art herausgestellt. Wenn gleichwohl sich manches anmutig gestaltet hat, so weist dies auf einen keineswegs unpoetischen Grundtrieb des Ganzen, die freie Lust, mit der Nichtigkeits der Lüge te spotten, ihre bunten Blasen aufsteigen und zerspringen te lassen». Men vergelijkte U. 452/453. Kalff bederft dus Uhlands tekst door onvolledige aanhaling, om op aldus zelfgemaakte fout kritiek uit te oefenen met de geleerdheid van zijn slachtoffer.

Uhland stapt verder van leugenlied naar sprookje (U. 453); K. volgt hem met Nederlandse voorbeelden. Wat over wensliederen gezegd wordt (K. 493/494), komt weer uit de « rijkelijk vloeiende bron », uit de « Abhandlung », zoals Kalff zelf dit werk heeft genoemd. De Duitse dichter wijst de Nederlandse voorbeelden aan.

Hierbij verlieze men niet uit het oog, dat de navolging ononderbroken verder gaat. Inderdaad, bladzijde na bladzijde wordt hier naar « Het Lied in de Middeleeuwen » verwezen. En weeral verbaast ons Kalffs kritiek op de « Abhandlung », waar hij het heeft over vier Middelnederlandse gedichten, met de volgende, zonderlinge titels: « Achte personen wenschen », « De vier heeren wenschen », « De vijf vrouwen wenschen », « De vijf heeren wenschen ». De eerste twee gedichten hebben een strofische vorm, en een metrum dat dikwijls op de middeleeuwse romancesstrofe gelijkt (vgl. Kalff o.c. pag. 494). « Het eenige, dat ik nog omtrent de behandelde gedichten zou willen opmerken, » aldus Kalff, « is de vraag of wij ze werkelijk als *liederen*¹¹ moeten beschouwen. Uhland schijnt er niet aan te twijfelen, maar ik ben er niet geheel zeker van of wij er niet met sproken te doen hebben » (K. o.c. 495). De Nederl. literatuurhistoricus schijnt de Duitser weeral verkeerd begrepen te hebben. Uhland beschouwt immers deze gedichten geenszins als liederen, doch zegt overduidelijk: « Ein niederländisches Lied, auch aus dem 14. Jahrhundert, unter mehreren Erzählungen von Herren- und Frauenwünschen¹¹, führt in den Kreis einer solchen geselligen Unterhaltung » (U. o.c. 481). Er was dus weer opzet in die onvolledige aanhaling uit Uhlands werk; in een voetnota breekt Kalff de daareven geciteerde zin na het woord « Jahrhundert » met een zeer bedrieglijk « etc. » af. Op dezelfde bladzijde lezen we nog: « Hier werden die gedichten dus meer als gezelschapsspel gebruikt ». Ook hier werd uit de

« Abhandlung » stilzwijgend vertaald: « als eine Kurzweil, ein Gesellschaftsspiel wurde das Wünschen wirklich getrieben » (U. o.c. 481).

Ook voor de wens « als Inbegriff des Wünschbaren », zoals Uhland hem zo knap noemt, vindt Kalff voorbeelden bij ons (K. o.c. pag. 496).

De Duitse geleerde wordt echter weer doodgezwegen, waar we lezen: « Het aantal wenschen, dat iemand deed, bedroeg gewoonlijk drie, maar klom ook wel tot zeven » (K. 496). In de « Abhandlung » staat: « Die Wünsche kommen sonst am meisten in der Dreizahl vor, doch steigen sie bis auf sieben » (U. 479). Twee voorbeelden geeft onze literatuurhistoricus op. Het eerste werd reeds door Uhland aangeduid, al vermeldt Kalff dat niet. Het tweede komt slechts in de 18.-eeuwse liederboekjes voor, ofschoon het, zoals de doctorandus betoogt, heel wat ouder kon zijn. Maar heeft Kalff ook niet bij Uhland geleerd naar de ouderdom van een lied te gissen? Alleszins geeft de middelneerlandicus meer overtuigende redenen op, om dit lied onder de oudere te rekenen. Daarbij komt o.a. « een «« ick en weet niet wat »», een flauwe geur van het verledene, welke nog in het lied is blijven hangen » (K. o.c. 498). Zonderling is het, dat na alles wat Uhland schrijft over liederen, die « zum Ziele des Wunsches die Verwandlung », en dan zeer dikwijls « die Verwandlung in Tiergestalt » nemen, Kalff ook niet hiernaar heeft verwezen.

Deze beknopte confrontatie leek ons de kortste weg, om tot een bevestigend en overtuigend antwoord te komen op de vooropgestelde vraag: mag Uhland op het gebied van de studie onzer oude volksliederen nog steeds als « eine fortwirkende, lebendige Persönlichkeit » beschouwd worden?

Omdat Kalffs werk « Het Lied in de Middeleeuwen », nog steeds geldt als het standaardwerk over onze oudste, wereldlijke lyriek, en zo onberekenbaar veel aan Uhlands werk verschuldigd is; omdat Kalff eerst van Uhland schijnt geleerd te hebben, wat voor de studie van onze liederen interessant is, en aldus zijn materiaal wel eens meer aan Uhlands werk heeft getoetst, dan persoonlijk bestudeerd; omdat sedert Kalffs dissertatie (1883!), heel wat Middelnederlandse liederen zijn aan het licht gekomen, die eveneens aan Kalffs studie, en misschien evenzeer aan Uhlands werk verdienen getoetst te worden; omdat Kalffs kritiek op, en aanhalingen uit de « Abhandlung » meer dan eens ontoereikend en soms eerder verdacht lijken; om dat alles luide het antwoord: ja, op het gebied van de studie onzer oude volksliederen is Uhland nog steeds « eine fortwirkende, lebendige Persönlichkeit ».